

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А
М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я
В З А К Л А Д А Х О С В І Т И**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 16

Заснований в 1996 році

Рівне – 2001

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 378

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 16. — Рівне: РДГУ, 2001. — 154 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, психології, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**Головний редактор** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН**Мітюров Борис Никифорович** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бех Іван Дмитрович** (Інститут проблем виховання АПН України);доктор педагогічних наук, професор **Будний Богдан Євгенович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор **Воробйов Анатолій Миколайович** (заступник головного редактора, Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України **Дем'ячук Анатолій Степанович** (Рівненський економіко-гуманітарний інститут);доктор педагогічних наук, професор **Коваль Ганна Петрівна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Лисенко Неля Василівна** (Прикарпатський педагогічний університет ім. В. Стефаника);доктор педагогічних наук, професор **Лісова Світлана Валеріївна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Павлютенков Євген Михайлович** (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів)доктор психологічних наук, професор **Пасічник Ігор Демидович** (Університет "Острозька Академія");кандидат педагогічних наук, професор **Поніманська Тамара Іллівна** (Рівненський державний гуманітарний університет)доктор психологічних наук, професор **Савчин Мирослав Васильович** (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);доктор психологічних наук, професор, дійсний член МАПН **Сергєєв Олександр Васильович** (Запорізький державний університет)доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович** (Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);доктор педагогічних наук, професор **Терещук Григорій Васильович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН **Тищук Віталій Іванович** (Рівненський державний гуманітарний університет);кандидат педагогічних наук, професор **Янцур Микола Сергійович** (заступник головного редактора, відповідальний секретар, Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 11 від 29.06.2001 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.
Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 06 — 7.

Рівненський державний гуманітарний університет, 2001

Отже, формування морально-естетичного ставлення до природи передбачає розвиток здатності чутливо сприймати і адекватно оцінювати різноманітні явища природи, себе та інших людей у їх спілкуванні з об'єктами природи. У процесі реалізації цього напрямку відбувається нагромадження естетичних і моральних знань, емоційного досвіду взаємодії з природою, формування вміння спостерігати, осмислювати і оцінювати красу оточуючого світу. Враховуючи специфічні особливості молодшого шкільного віку, цей напрям є найбільш ефективним у процесі споглядально-ігрової діяльності, яка здійснюється в процесі спостереження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біда О. А. Підготовка вчителя до екологічного виховання молодших школярів на уроках природознавства. – К., 2000.
2. Погорелова Н. А. Формирование познавательных интересов младших школьников в процессе изучения природоведения. – Свердловск, 1983.
3. Психолого-педагогические основы обучения шестилетних детей. – Саратов, 1985.
4. Шморгун В. Ф. Активізація мислительної діяльності учнів на уроках. – К., 1960.

Одержано редакцією 20.04.2001.

УДК: 371: 159. 922. 73 Н. О. ЯЦЮК

ЕМОЦІЙНА ПІДТРИМКА ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

На сучасному етапі розвитку в силу причин соціального, політичного, економічного характеру суттєво змінились вимоги, які висуває до вчителя суспільство.

У традиційно складеній психолого-педагогічній підготовці вчителя головна увага приділяється пошуку раціональних методів навчання та виховання. В той час, як практика доводить, що головне – не сам метод, а той інструментарій, яким користується педагог, вміння застосовувати його відповідно до потреб і можливостей вихованців та умов конкретної педагогічної ситуації.

Суттєвою психологічною особливістю педагогічної ситуації є те, що в них здійснюється детермінуючий вплив на виховання з боку педагога. Натомість відбувається взаємодія вихователя та вихованців, спрямована на максимальне залучення всіх компонентів структури особистості. Саме це дає можливість вихованцеві розкритися як особистість. Цей ефект досягається у тому випадку, коли і вихователь і вихованець працюють в єдиному емоційно-чуттєвому діапазоні, що запобігає виникненню психологічної напруги у вихованця. Дитина щоразу відчуває, що зустріч з вихователем – це нові можливості як щодо емоційних вражень, так і щодо спілкування та поведінки.

Процес виховання – складна динамічна система. Кожний компонент цієї системи, в свою чергу, може розглядатися як система, що містить свої компоненти. Ми зупинимось лише на окремому компоненті виховного процесу, а саме на емоційній підтримці. У виховній практиці всі компоненти цієї системи проявляються в діяльності і через діяльність, зливаючись з формуванням поглядів, переконань, почуттів. Формування почуттів – один із обов'язкових і дуже важливих компонентів виховного процесу. Його важливість підкреслювали ще древні філософи, стверджуючи, що без людських емоцій немає і не може бути людського пошуку істини.

Повноцінна орієнтованість виховання на особистість може бути досягнута лише за умови врахування емоційної сфери особистості вихованця. Від того, наскільки емоційно яскраво забарвлюються ідеї, принципи, закони, наскільки органічно поєднуються раціональна та емоційна оцінки оточуючого світу, залежить глибина відображення пізнаного людиною в її особистій діяльності, залежить душевність, сердечність особистого ставлення людини до інших, до речей і до себе.

Емоція як процес є діяльність оцінювання інформації, що надходить у мозок про зовнішній і внутрішній світ. Емоція оцінює діяльність і доводить свою оцінку до відома організму на мові переживань.

Емоційний процес включає три головні компоненти:

- 1) емоційне збудження, яке визначає мобілізаційні зміни в організмі (швидкість і сила перебігу первинних процесів);
- 2) знак емоції: позитивна емоція виникає тоді, коли подія оцінюється як позитивна, негативна емоція – коли подія оцінюється як негативна. Позитивна спонукає дії, які підтримують позитивну подію, а негативна – дію, яка спрямована на усунення контакту з негативною подією;
- 3) ступінь емоції. Є два стани сильного емоційного збудження: афекти (страх, гнів, радість), при яких ще зберігається орієнтація і контроль, і крайнє збудження (паніка, жах, екстаз, повний відчай), коли орієнтація і контроль практично неможливі [3].

Виховання через емоційні впливи – дуже тонкий процес. Головне завдання не в тому, щоб пригнічувати і викорінювати емоції, а в тому, щоб певним чином їх спрямовувати. Справжні почуття – переживання – суть життя. Вони не піддаються довільному формуванню, а виникають, живуть і помирають в залежності від діяльності людини, від її стосунків з оточуючими. Не можна довільно, по замовленню, викликати у себе те чи інше почуття, але почуття можна опосередковано спрямовувати і регулювати через діяльність, в якій вони і проявляються, і формуються.

Неможливо, та і непотрібно дитину відгородити від негативних переживань. Їх виникнення в навчальній та виховній діяльності може відіграти і позитивну роль, спонукаючи до їх подолання. Важливою тут є інтенсивність: дуже сильні і часті негативні емоції призводять до порушення навчальних дій (напруження, сильний страх заважає учню розповісти добре відомий матеріал), і, якщо стає стійким, отримує невротичний характер. Безумовно, вчитель повинен головним чином орієнтуватись на позитивне підкріплення навчальної діяльності школяра на те, щоб викликати і підтримати у нього позитивний емоційний настрій в процесі навчальної роботи. З іншого боку, орієнтація учня тільки на отримання позитивних емоцій, що пов'язані з успіхами і цікавими уроками, теж є малопродуктивною.

Багато однотипних позитивних емоцій рано чи пізно викликають нудьгу. Дитині (як і дорослим) необхідний динамізм емоцій, їх зміна, але в рамках оптимальної інтенсивності.

Як вже говорилося, емоції погано піддаються вольовій регуляції. Дорослим корисно пам'ятати про це, коли стикаються з небажаними чи непрогнозованими дитячими емоціями. Почуття дитини в таких ситуаціях краще не оцінювати – це тягне за собою лише непорозуміння чи негативізм. Не можна вимагати від дитини не переживати те, що вона переживає, відчуває; можна обмежувати лише форму прояву її негативних емоцій. Крім того, завдання не в тому, щоб гальмувати чи викорінювати емоції, а в тому, щоб опосередковано спрямовувати їх, організовуючи діяльність дитини.

Важливим у виховному процесі є підтримання здорового, ділового, доброзичливого клімату у колективі, оскільки це має суттєве значення для емоційного комфорту. Мова йде про створення правильного емоційного фундаменту, чуттєвої основи контакту між дорослими і дитиною. Умінню дорослих спілкуватися без постійного осудження особистості дитини допомагає віра у все хороше і сильне, що є в кожній, навіть у так званій важкій дитині.

Вихователь повинен спрямовувати виховні зусилля на підкріплення всіх позитивних якостей особистості дитини, на підтримку її сильних сторін, створення ситуацій емоційної підтримки дитини.

В процесі педагогічного спілкування між вчителем та учнем складаються особливі відносини, яким притаманні певне емоційне забарвлення. Із вступом до школи збільшується кількість вимог, акцент робиться на тому, що учень “повинен”, а не на тому, що він “хоче”. Однією із найбільш поширених проблем у становленні емоційно-вольової сфери молодшого школяра є проблема емоційної нестабільності, неврівноваженості учнів. Педагогам необхідно розібратися у можливих причинах такої нестабільності у кожній конкретній ситуації.

Емоційну підтримку та тип контролю як чинники виховного процесу Елдер Г. (1971) запропонував представляти у вигляді шкали [6]. Стосовно емоційного тону відносин, на одному полюсі цієї шкали стоять максимально теплі, близькі, доброзичливі відносини (любов), а на другому – строгість та покарання. Стосовно типу контролю та дисципліни, на одному полюсі – висока активність, самостійність, ініціатива дитини, а на іншому – пасивність, залежність, сліпа слухняність.

Вплив цих чинників на формування особистості дитини та на її пізнавальну сферу досліджений у психологічній літературі. Зокрема, Р.Бернс вбачає у доброзичливому ставленні до дитини “секрет формування високої самооцінки” [2, 366]. К. Роджерс та А. Маслоу, розрізняючи зовнішнє (спрямоване на передачу певної суми знань) та внутрішнє (спрямоване на розвиток особистості в цілому) навчання, підкреслюють роль безумовного позитивного ставлення до дитини. І. Д. Бех стверджує, що нова освітня філософія – особистісно-орієнтоване виховання, яке спрямоване на розвиток вільної та творчої особистості, не сумісне з примусом, покаранням та погрозами [3]. За даними Е. Г. Ейдемільера та Є. А. Лічко надмірний контроль (домінуюча гіперпротекція) пригнічують розвиток самостійності та відповідальності, а в підлітковому віці може призвести до розвитку рис психастенії, рис сензитивного типу, до розвитку астено-невротичної акцентуації характеру.

Цікаві дані щодо впливу емоційного тону відносин та контролю на інтелектуальну продуктивність дітей отримані В.Дружиніним та Є.Воробйовою (1995) в експериментах з монозиготними близнюками (вони мають 100% однакову спадковість). При цьому один близнюк з пари входив до експериментальної групи, а другий – до контрольної. Дітям пропонувалось виконати завдання за методикою Векслера. Експериментатор при цьому реалізовував різні стилі поведінки:

- 1) демонстрував емоційну підтримку;
- 2) поєднував емоційну підтримку з контролем;
- 3) контролював усі дії дітей без емоційної підтримки;
- 4) застосовувалась стандартна інструкція тесту Д. Векслера.

В контрольній групі також застосовувалась стандартна інструкція тесту Д.Векслера. Виявилось, що діти, які отримують емоційну підтримку під час інтелектуальної праці, мають кращі результати за підсумками тесту, ніж в контрольній групі. Присутність у поведінці дорослого контролю призводить до зменшення впливу фактору емоційної підтримки [5].

Емоційна підтримка підвищує самооцінку дитини, впевненість особистості у собі, у своїх діях, дозволяє повноцінно пережити почуття успіху.

Головна мета вчителя полягає у тому, щоб створити кожному вихованцю ситуацію успіху, в якій учень усвідомлено відчуває емоційну підтримку.

Успіх може бути короткочасним, багаторазовим. Миттєвим, стійким, значним.

Слід мати на увазі, що навіть один раз пережитий успіх може докорінно змінити психологічне самопочуття дитини, різко змінити ритм і стиль її діяльності.

З психологічної точки зору успіх – це переживання стану радості, задоволення від того, до чого особистість прагнула у своїй діяльності.

З педагогічної точки зору успіх – це результат продуманої стратегії, тактики учителя, сім'ї.

В основі сподівання успіху у молодших школярів – прагнення заслужити схвалення старших, у підлітків – схвалення однокласників, членів групи, у старших школярів – прагнення ствердити своє “Я”, свою позицію.

Важливу регулюючу роль поведінки відіграють емоції, які виникають при зіткненні з успіхом (радість) і сприяють набуттю корисних і ліквідації не виправданих себе форм поведінки. Ці емоції проявляються повніше, коли дитина відчуває емоційну підтримку з боку дорослих.

Мета виховання не може бути успішно досягнутою лише діями педагога, які спрямовані на активне осмислення вихованцями норм і правил як таких, тобто відчужених від них. Діяльність по їх осмисленню мусить вестись з позиції усвідомлення вихованцем себе, свого образу “Я” (особистісна рефлексія) у зіставленні з тією чи іншою моральною вимогою. У цій діяльності важлива роль належить тим “емоційним переживанням, які породжуються безпосередньо внутрішньою активністю дитини, так званій “Его-залученості” у ході розв’язання моральних проблем” [3, 187].

Отже процес такого самоусвідомлення має бути підсилений відповідними емоційними засобами виховання, дією його позитивного чуттєвого фону, що проявляється через відчуття емоційної підтримки. Серед розмаїття людських емоцій саме почуття радості має величезні виховні потенції [3, 187].

Радість збільшує здатність індивіда пізнати і оцінити світ. Це означає, що щаслива людина набагато більше здатна побачити краси і добра в природі і людському житті. Радість змушує людину відчувати, що існують різноманітні зв'язки між нею і світом.

Виходячи з одного боку, зі специфіки почуття, а з другого – з альтруїстичної природи моральних дій особистості і морального образу “Я” в цілому, доцільно використовувати це емоційне утворення у внутрішньому процесі формування і розвитку підростаючої особистості. Йдеться, власне, про залучення емоційного механізму радості до процесу розв'язання вихованцем соціально-моральних задач.

У виховному плані важливо те, що радість забезпечує соціальну взаємодію, пов'язану з задоволенням соціогенних морально-духовних потреб.

У виховному процесі доцільно використовувати явище взаємодії, що існує між емоцією радості, пізнавальними процесами і поведінкою. При цьому методологічним принципом має виступати положення, згідно з яким радість виявляється і попередником і наслідком поведінки особистості.

У своїй єдності попередньо і процесуально погоджені емоції радості та бажання як результат переробки моральної інформації, призводить до виникнення суб'єкта первинного особистісного смислу певної моральної норми, яка у такому ціннісному оформленні стає спонукую, мотивом відповідного вчинку. Зрозуміло, що первинна суб'єктивна значущість того чи іншого етичного поняття ще не стійка і може бути легко втраченою, якщо не проводити систематичну роботу по її закріпленню у внутрішньому світі дитини. У цій справі радість як результат моральної дії набуває вагомого значення. Вона безпосередньо зміцнює бажання вихованців, які прагне розвинути у них педагог у процесі розв'язання соціально-моральних задач.

Процес виховання стає для школярів значущим і привабливим, а тому й ефективним, якщо педагог турбується про дотримання наступних умов:

- спирається на позитивні вікові потреби та інтереси, що створюють “ефект актуальності”;
- забезпечує емоційну наповнюваність суспільно корисної діяльності, організує спільні зусилля вихованців, що об'єднує дітей;
- створює в колективі атмосферу емоційно-вольової напруги, що веде до успіху;
- стверджує радісний, мажорний стиль діяльності;
- враховує позитивний вплив емоційного зараження;
- турбується про створення атмосфери доброзичливості і взаєморозуміння;
- організовує корекційну, контролюючу діяльність на фоні емоційної підтримки вихованців.

Таким чином, характер відносин та їх емоційне забарвлення, що складаються між вчителем та учнями, впливає як на розвиток особистості, так і на розвиток пізнавальної сфери дитини. Сприятливою буде атмосфера доброзичливості та уваги до дитини, емоційної підтримки всіх її зусиль та досягнень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Р. Г. Эмоциональные механизмы нравственности // Вопросы философии. – 1981. – №5. – С. 113-125.
2. Бернс Р. Развитие Я – концепция и воспитание. – М.: Просвещение, 1986. – 422 с.
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
4. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 143 с.
5. Дружинин В. Н. Психология семьи. – М.: "КСП", 1996. – 160 с.
6. Кон И. С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение. – 1979.
7. Симонов П. В. Что такое эмоция? – М.: "Наука", 1966.
8. Чебыкин А. Я. Эмоциональная регуляция учебно-познавательной деятельности. – Одесса: "Бреславль", 1992. – 167 с.

Одержано редакцією 13.04.2001.

ЗМІСТ

Воробйов А. М. До проблеми психічної депривації в дитячому віці у сучасній соціальній ситуації	3
Янциур М. С., Дем'яненко І. О. Стан професійного самовизначення учнів IX та XI класів у сучасних умовах	8
Димченко С. С. Психологічні особливості самостійної роботи в класі диригування	16
Іванюта О. В. Теоретичні аспекти вивчення візуального мислення	19
Главінська О. Д. Вплив самооцінки школяра на ставлення до своєї учбової діяльності	23
Марченко О. М. Особливості мотивування учіння старшокласника за умови впровадження нових інноваційних технологій навчання (10-11 класи)	27
Цуканова М. С. Соціально-психологічна характеристика злочинної поведінки неповнолітніх	31
Філоненко М. М. Формування спостереження і спостережливості у процесі сприймання об'єктів та явищ навколишнього середовища	34
Яцюк Н. О. Емоційна підтримка як важливий компонент виховного процесу	37
Безлюдна В. І. Актуалізація комунікативної потреби у дітей дошкільного віку	41
Горопаха Н. М. Психологічні основи формування у старших дошкільнят інтересу до пізнання природи	49
Поніманська Т. І. Психологічні особливості підготовки студентів до гуманістичного виховання	54
Маліновська Н. В. Психологічні механізми навчання старших дошкільників переказування художніх творів	57
Дичківська І. М. Антропологічний принцип розвитку зарубіжної гуманістичної педагогіки	60
Косарева О. І. Застосування методів ігрової адлеріанської терапії у встановленні контактів з дітьми дошкільного віку	63
Терешко Л. В. Розвиток зв'язного мовлення в загальному контексті навчання і розвитку дітей дошкільного віку	67
Назаревич В. В. Особливості використання методів ігрової терапії у корекційно-виховній роботі закладів інтернатного типу з соціально-дезадаптованими дітьми дошкільного віку	70
Пальчевський С. С. Суггестопедичний метод Г. К. Лозанова	75
Литвиненко С. А. Виховання як соціально-культурний феномен	80
Колупасва Т. Є. Молодіжні проблеми в Україні: шляхи реалізації	85
Машкіна Л. А. Формування психологічної культури майбутнього педагога	90
Станіславська К. Шляхи активізації пізнавально-творчої діяльності студентів мистецьких вузів	93
Кочубей Л. В. Формування навичок діалогічного мовлення на уроках з російської мови	98
Яцейко В. А., Сех І. С. Формування професійного мислення у студентів при виведенні природних понять	101
Титаренко В. П. Декоративно-ужиткове мистецтво як засіб художньо-естетичного виховання учнів у процесі трудового навчання	108
Козяр М. М., Гордійчук І. І., Вовк В. Ф., Лебедюк Є. А. Теоретичні основи побудови системи задач з інженерної графіки	113
Лісневський А. В. Шляхи активізації навчально-виховного процесу у вузі	117
Онищук В. І. Читання нот з аркуша як важливий чинник професійної підготовки виконавців на духових інструментах	121
Петренко О. Б. Гендерні тенденції у практиці виховання	124
Юсупова М. Ф., Сидоренко В. К. Передумови використання комп'ютера в процесі навчання графічним дисциплінам	128
Петренко В. В. Формування політичної культури учнів – одна із необхідних умов громадянськості особистості	135
Середюк Л. А. Особливості самовираження сучасних старшокласників	141
Бричок С. Б. Особливості навчального процесу в церковнопарафіяльних школах Волині кінця XIX – початку XX ст.	144
Відомості про авторів	150

Наукове видання

**Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання
в закладах освіти**

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 16

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Редактор Безлюдна В. І.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Бондаря А. М.

Здано до набору 01.06.2001 р. Підписано до друку 29.06.2001 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 18,81. Обл. вид. арк. 19,36. Замовлення № 128 Тираж 100.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі

Рівненського державного гуманітарного університету

33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах
освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного
гуманітарного університету. Випуск 16. — Рівне: РДГУ, 2001. — 154 с.

ISBN 966 — 7281 — 06 — 7.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, психології, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 378ББК 74.20